
УДК 811.161.2'282.2'373 (477.8)

Григорій Аркушин
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк

НЕЗМІННІ ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ІМЕННІ ЛЕКСЕМИ

У статті здійснено порівняльний аналіз незмінних лексем української літературної мови і слів, уживаних у західнополіських говірках. Виявлено лише незначну частину спільних одиниць — ательє, фойє, пані, поні, таксі. Частина літературних незмінних слів, перейнятих говірками, мають або повну парадигму відмінювання (авто, кіно, радіо), або закінчення одного-двох відмінків (бюра, депа, за сільпом). Відмінність між цими двома мовними системами — літературною і діалектною — в тому, що в говірках незмінними виявляються не іншомовні запозичення, а слова власного походження. В усному діалектному мовленні невідмінювані лексеми виявлені серед усіх іменних частин мови, причому деякі з них поза Західним Поліссям не вживані (іменник людя, прикметник байкі).

Ключові слова: запозичення, незмінні слова, відмінкова парадигма, західнополіські говірки.

Відмінювання, тобто «словозміна іменних частин мови, що охоплює зміну того самого слова за відмінками, числами і родами» [2: 73], пройшло довгий шлях свого становлення, бо ж «відмінок — одна з найтиповіших, найхарактерніших іменних граматичних категорій, до того ж категорій найстаровинніших» [6: 69]. Відмінюються всі українські іменники, прикметники, числівники, займенники та дієприкметники, іншомовні запозичення, кількість яких щороку збільшується, теж підпадають під цю парадигму. Однак у словниковому складі літературної мови наявна невелика частина запозичених іменників, що не змінюються ні за числами та родами, ні за відмінками. Їх первинне вживання показує непростий шлях пристосування до особливостей української мови або їх спротив, особливо це видно з

© Г.Л. АРКУШИН, 2017

рекомендацій мовознавців двадцятих років минулого століття, коли, здавалося, були розірвані всілякі перешкоди для розвитку національної мови. Звернемося до лексикографічних праць тих років І. Огієнка та Г. Голоскевича.

Свій «Український стилістичний словник» з підзаголовком «Підручна книжка для вивчення української літературної мови» І. Огієнко видрукував у Львові в друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка 1924 р. (друге видання 1978 р. видало Товариство «Волинь» у Вінніпезі з деякими додатками, але без зміни словникової частини) [7]. Автор наголошував: «Взагалі, як чужі слова, так і чужі прізвища ми повинні українізувати» [7: 168], однак деякі з них, переважно французькі, і далі «протестували» проти словозмінування, напр.: *боа́*, *Брю́гге*, *буа́ло*, *жю́рі*, *каба́ре*, *купа́*, *неглі́жэ*, *парвеню́*, *портьє́*, *сопрана́*, *факсими́ле*, а до інших лексем мовознавець додав такі ремарки: *бюро́* «відмінюється рідко» [7: 41], *Гете́* «не відмінюється; в Галичині з *п.* [ольської мови] відмінюється: Гетого, Гетому, Гетим» [7: 83], *Данте́* «не відмінюється; вживається і форма *Дант*, тоді відмінюється: Данта, Дантові, Дантом. В Галичині відмінюється з *п.*: Дантого, Дантому, Дантим» [7: 100], *індиго́* «не відмінюється; в Галичині відмінюється» [7: 173], *кіно́* «ліпше б: кино; звичайно не відмінюється, але це слово поширилося вже так, що стало своїм, а тому часто вже й відмінюється: з кіна, перед кіном» [7: 185]; *п'яніно́* «звичайно не відмінюється; в Галичині відмінюється» [7: 330], *пальто́* «в літ. мові частіше не змінюється; в Галичині змінюється: без пальта, в пальті; так само і в народній мові на Великій Україні змінюється» [7: 270] та ін. Отже, І. Огієнко враховував функціонування таких запозичень у двох тодішніх літературних мовах, але орієнтувався насамперед на народне мовлення.

Непохитнішу позицію у цьому питанні відстоював Г. Голоскевич у «Правописному словнику» [5], зазначаючи в ремарках незмінні іншомовні запозичення і вказуючи закінчення у змінних (при цьому будь-які хитання недопустимі). Наведемо тільки ті змінні іншомовні слова, що потім стали невідмінюваними, крім *пальто*: *авто́*, *-та́*, *-то́ві*, *-то́м*, *в авті́*; *ávта*, *авт* і *ávтів* [5: 2]; *депо́*, *депа́*, *-ну́*, *в депі́*; *депа́*, *деп* [5: 94]; *кіно́*, *-на́*, *-ну́*, *-но́м*, *в кіні́*; *кіна*, *кін* [5: 171]; *пальто́*, *-та́*, *-ту́*, *в -ті́*; *пáльта*, *пáльт* [5: 269]; *трюмо́*, *-ма́*, *-му́* [5: 403]; лише частково відмінюване *радіо́* «не відм.; тільки *ор.* радіом. Передáти радіом» [5: 332].

І пізніше час від часу питання про змінність запозичень порушували громадськість та мовознавці, бо спостережено, що відмінювання таких слів залежить і від народного мовлення, і, як це не парадоксально, від демократичного ладу суспільства, коли «тоталітарні віжки хоч трішки попускали» (пор. період так званої «хрущовської відлиги», «перебудови» та перших років незалежності і т. д., тоді багатьох шокувала така всюдозволеність нашої преси). Однак вирішальна роль була за народним мовленням: чи ці рекомендації прийняло населення і наскільки вони органічні, щоб стати нормативними. Літературна мова і говіркове мовлення — дві мовні системи, які розвиваються паралельно, лише частково впливаючи одна

на одну, тому широковживані лексеми спершу мають пройти випробування народним мовленням, як, скажімо, *пальто*, що вже має такий статус, чи *кіно* та *авто*, змінність яких ще «не узаконена», але на часі.

І хоч лексичний склад сучасної української літературної мови досить відчутно відрізняється від словника говорів, проте це одна національна мова, відмінність між складовими частинами якої існує не тільки в кількості лексем, а й у їхньому функціонуванні, напр. незмінних іншомовних запозичень. Характеризуючи лексику літературної мови, зокрема іменників, мовознавці у підручниках та посібниках звертають увагу і на незмінні слова, подаючи рекомендації щодо встановлення їхнього роду. Наскільки нам відомо, така окрема характеристика незмінних слів відсутня навіть у найповніших описах діалектної лексики, тому мета нашого дослідження — виявити ці слова у мовленні жителів Західного Полісся.

Джерельною базою слугували: друге видання «Словника західнополіських говірок» (далі — СЗГ) та збірники текстів з розповідями діалектоносіїв кінця ХХ — поч. ХХІ ст.: «Голоси з Берестейщини» (ГБ), «Голоси з Волинського Полісся» (ГВП), «Голоси з Підляшшя» (ГП), а також зібрання малих форм фольклору «Сказав як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині» (НВ).

Як і в літературній мові, так і в говірковій незмінні всі прислівники (тут не враховуємо творення ступенів порівняння), а також прийменники, частки, сполучники та вигуки, що представлені майже однаковою кількістю лексем у цих двох мовних системах, оскільки серед них рідкісні іншомовні запозичення. Усі ці лексеми не потребують визначення їхньої родової належності.

З рештою частин мови склалося інакше.

Іменник. Як відомо, іменники становлять найбільшу групу незмінних слів літературної та діалектної мови при безперечній кількісній перевазі перших. Оскільки в українській мові всі іменники, крім множинних, належать до одного з трьох родів, тому, як слушно зауважував І. Огієнко, «Справа надання роду перейнятому чужому слову єсть для кожної мови справою дуже складною й нелегкою, бо ці переймання відбуваються ріжного часу і при ріжних обставинах, відбуваються людьми ріжної освіти» [7: 489], а особлива трудність у визначенні роду незмінних іменників.

А те, що в літературній мові незмінних запозичених іменників більше, ніж у говірковій, спричинено, на нашу думку, такими факторами:

1) оскільки літературна мова щодо кількісного складу свого словника переважає будь-яку говірку чи говір, то і в процентному відношенні незмінних слів теж буде набагато більше, тим паче, що в ній ужито багато спеціальних наукових термінів;

2) деякі незмінні слова іншомовного походження в діалектному мовленні виявилися просто зайвими, напр.: *амплуа*, *боа*, *імброльйо*, *какаду*, *Борнео*, *Пількомайо*; обмежено вживані *депо*, *поні*, *таксі*, *шимпанзе*;

3) деякі одиничні говіркові лексеми змінюються тільки в окремих непрямах відмінках, в інших — незмінні: для *депо* і *бюро* зрідка вживана

форма р. в. одн. — з *депа́*, з *бюра́*, іменнику *Сільпо* ‘мережа продуктових магазинів’ властиві змінні закінчення тільки в р. та о. в. — *сільна́*, за *сільно́м*; пор. рекомендації щодо *радіо* зі словника Г. Голоскевича — «не відм.; тільки ор. радіом» [5: 332], а в говірках ця лексема має повну відмінкову парадигму (див. нижче);

4) частина запозичених слів повністю пристосувалася не лише до говіркової фонетики, а й граматики, як *кіно* чи *пальто*, пор.: *радіо* > *ра́д'іво* (*ра́д'іва*, *ра́д'іви*, *ра́д'іво*, *ра́д'івом*, у *ра́д'ів'і* || *ра́д'іви*; мн. *ра́д'іва*, *ра́д'ів*, *ра́д'івам*, *ра́д'іва*, у *ра́д'івах*), *шосе* > *соша́* (*соші́*, *сош'і* || *соші́*, *сошу́*, *сошо́йу*, на *сош'і* || *соші́*; мн. *сош'і*, *сош*, *сошам*, *сош'і*, на *сошсах*) || *чоса́* || *шос* || *чос* || *ч'іс* (*чо́са*, *чо́су*, *чос*, *чо́сом*, на *чо́с'і*); пор. вживання у зв'язному мовленні: *по |рад'іви ка|зали дошч; от йак дес' / кол'ис' то сош'і ж ни бу'ло* (ГВП: 338); *до ас'фал'та ви'їду / до сош'е' йак в нас назив'али / не ас'фал'т а сош* (ГБ: 346); *а |тутика бу'ла |сама |главна до|рога на |сосу / за |буе'* (ГБ: 258); *і зди'ме |паршого |л'пшого камин'ц'а / |тил'ко тої шо |добре л'е'жит' // на су'ш'і* (ГВП: 220);

5) здебільшого у побутовому мовленні не вживані українські жіночі прізвища на *о* та приголосний, які в літературній мові належать до незмінних; на Західному Поліссі для називання дочок чи дружин використовують похідні від прізвищ чи імен чоловіка та батька (офіційні форми, зазвичай, відсутні), пор.: чоловіче прізвище *Бобик* — дружина *Бобичіха*, дочка *Бобичішка* або *Бобикова*, *Джус* — *Джусіха*, *Джусішка*, *Ройко* — *Ройчиха*, *Ройчишка*, *Ройкова* і т. ін.

Звичайно, у цих двох системах є і спільні невідмінювані лексеми: *ателье*, *фойе*, *гето*, *пані*, *поні*, *таксі* та деякі інші, однак у словниковому складі західнополіського діалекту наявні невідмінювані іменники, відсутні в літературній мові, більшість із яких не запозичені:

1) усічені лексеми: *бра* ‘брате’, *ма* ‘мамо’, *пра?* ‘правда?’; ‘справді?’; *дóрож* ‘дорожнеча’ (*дóрож вс'о* — *ни кúпи'ш*), *шом* ‘шомпол’; пор. *спа* ‘спасибі’; з усіх трьох видів усічення — аферези, синкопи та апокопи — незмінними виявилися слова, що постали в результаті усічення кінця (апокопа);

2) незмінні назви свят такого зразка: *Дмі́тра*, *Мико́ли*, *Миха́їла*, *Петра́* || *Пётра*, *Йевдо́хи*, *Гандрéйя*, *Семе́на* || *Сéмена* та ін.; це наслідок усічення багатокomпонентних словосполучень: *День Святого Великомученика Димитрія* > *Дмі́тра*, *Собор Святого Архистрати́га Миха́їла* > *Миха́їла* (*Миха́їла попада́йе в понеде́лок*), *Собор Славних і Всехвальних Первоверховних Апостолів Петра і Павла* > *Петра́* || *Пётра* (*ни за́вше в се́реду Пётра*) та ін.; пор.: *прес'тол'ний п'раз'нік в нас / в нас воз'н'іс'ен'їе і / |семена та'кїї п'раз'нік / с'ім'їона с'товпн'їка / то нас то'м п'раз'нік* (ГБ: 304); *Івана Гла́ви* — *пога'н'еї |синку во'ли* (НВ: 17); про антропоніми такого творення І. Франко зауважував, що в них «перший відмінок є другим відмінком одиначного числа» [10: 16], тобто форма родового відмінка виконує роль називного, через що Ю. Редько назвав його «скам'янілим родовим відмінком» [8: 15];

3) не відмінюються деякі іменники для позначення переважно етнографічних назв чи побутових реалій, що виникли внаслідок «скам'яніння» форм непрямих відмінків (і не тільки родового): *до скóку* ‘весільні пісні, які виконували, пританцювуючи’, *до соромá* ‘весільні пісні соромицького змісту’, *за гáйом* ‘назва давнього танцю’, *на пироги́* ‘повесільщина’, *на черевічки* ‘дарування грошей на хрестинах’, пор. назви ігор: *попá*, *панáса*, *в'івсá* (*в'івсá такá гра булá*), *шіт'к'і* ‘забавляння малої дитини, підкидаючи її вгору’ (*сино́чок шіт'к'і хо́че?*) (СЗГ: 621); пор. ще: *на жени́ці пуйті́* ‘найнятися жати жито’, *у св'ічка́х* ‘період від Різдва до Водохреща’, *наха́та* ‘горище будинку’, евфемізми *на сорóци*: *и* *на рубáс^мци* ‘менструація’, *и ни-ни-ні?* ‘уживають як питальне прохання зменшити ціну на якийсь товар під час торгування’ (*два́цит' грівен' и ни-ни-ні?*) та ін.;

4) у берестейських та підляських говірках незмінні іменники *рік* і *год* у сполученні з кількісними числівниками: *к'іл'ка ж бу́ло мн'і тих р'ік?* (ГБ: 224); *до с'імди'с'ат іден рік дожи́ла* (СЗГ: 202); *би́ло мн'іє тогди́ шес'нани́цит' мо́же с'ім'нани́цит' ру́к* (ГП: 348); *умре ва'сил' ка́же / с'ем год бу́ло / і так і по́мер* (ГВП: 308); пор. сполучення з іменником *літа́* (‘роки’): *йак вро'дивс'а / то во'ни три літ йак вий'хал'і // по мн'і йак йа вро'дивс'а* (ГП: 42); *то то́йе дерво́ майе́ вже коло́ с'то́ д'есит' л'ет* (ГП: 114); *то йа́ по́мн'у / бо́ йа́ май'у с'емди́с'ат два́ л'ет* (ГП: 114); пор. ще: *а то з с'ім'йати́ч т'ри́цит' к'і́л'оме́тер* (ГП: 142); *по́над два́цит' к'і́ломе́тер т'реба́ бу́ло до с'тац'і́йі й'ихати* (ГП: 474); *моро́за ка́же бил'і́ на т'ри́цит' г'радуси́ / так / так / на т'ри́цит' г'радуси́* (ГП: 242); пор. ще: *а с'іно́коси́ то там да́леко / там три́ пувгек'тара́ бу́ло* (ГБ: 372);

5) слова з дитячого лексикону, вживані в значенні іменника: *гам* ‘їжа’ (*на́, дити́нко, тоби́ гам*), *піл'і* ‘сало’ (*вр'і́жу піл'і́ д'іт'ам*), *куп-куп* ‘купання’, *чик-чик* ‘різання’ і т.д., *поз'і́хун'і* (*наш сино́чок ро́бит' поз'і́хун'і — хо́че спáтки*); *поз'і́хус'і* ‘т.с.’ (СЗГ: 417); пор. *сру́л'о* ‘насмішкувата назва дитини’ (СЗГ: 523) зі «скам'янілим» кличним відмінком (*то́й сру́л'о́ знов пре́ до тибé*), а також вираз *иді́ на́зу* ‘спустився з рук на землю; додолу’;

6) оказіоналізми та застарілі слова: *перевéр*, *абі́ не вмeр*; *д'івка́ по́він:а́ бу́ти н'і́мка*; *наварі́ла йа́глі́ ди́ ї спáти́ голо́дни л'а́глі́; туди́е вен'*, *с'уди́е вен'* — *так і пр'у́де вес' ден'*; *н'іс'л'а́ Л':і́ л'і́тов'і́ тил'і́л'і́* ‘закінчується літо’; *приби́ри пен'*, *то́ буде́ впо́добен'* (приклади із (НВ));

7) у всіх трьох західнополіських групах — волинсько-поліській, берестейській та підляській — уживаний незмінний дериват давнього творення *л'уд'á* та його фонетичний варіант *л'уд'é*: [А про погану людину кажуть лю́дя?] *ну́ да / о́то та́ке л'уд'á́ йа́ке / от вите́ п'рави́лно́ го́ворите* (ГБ: 312); *і: / і́ гід'ко́ і с'л'акот' / вс'ор'вно́ пус'кали́ до хати́* [на вечорниці] *та́к'і́ до́бр'і́ л'уд'á* (ГБ: 438); *от йа́кайа́ в'редна́я л'уд'е́ / о́во / ка́жут' / ка́жут' / так / пи́шла́ л'уди́на́ / а́ так т'ико́ от в'редна́я л'уд'е́ // да́ / да́* (ГВП: 82).

Як зазначають дослідники, незмінні «слова виражають усі граматичні значення, що й інші повнозначні слова, проте тільки з допомогою синтаксичних зв'язків з іншими словами» [4: 149], що й видно на прикладі цього слова, пор.: *йак од'о́н / то́ л'уд'á́, йак ду́жо́ / то́ л'уди́е́ го́во́р'ат'*

(СЗГ: 293) — одина; *так і д'обр'і л'уд'а* (СЗГ: 293) — множина; *отó такé л'уд'а йакéс'* (СЗГ: 293) — с. р.; *так пиш'ла л'уди'на / а так тико от вр'ед-найа л'уд'е* (ГВП: 82) — ж. р.; пор. хитання у роді: *то так 'ї л'уд'а... ну... такóйе л'уд'е* (СЗГ: 293), — усе це свідчить, що *л'уд'а* || *л'уд'е* давнього творення, але виходить з активного вжитку, як і подібні деривати *кура, гуся, козя, котя*, однак *людя* не становить з ними один словотвірний тип, оскільки в ньому відсутнє значення недорослості (пор.: *вовча, вороня, паця*).

Цей дериват на Підляшші фіксував ще І. Бессараба на початку ХХ ст., докладно тлумачачи його значення (зберігаємо правопис): «Но на такого чоловіка — обиб'оку жидуовського пальцями показывають и насмихают'ся зь ёго, що за кілька рубли або за квартиру горіэлки продався жидамъ, но такое *людя* нэ мае встыду ни сумленя: ему абы горло заліэти горіэлкою, буольшъ ему ничего нэ трэба на сьвіэти...» [1: 70]. А в берестейських говірках ця лексема має позитивне значення: *но 'ето чолов'ік 'оч'ін' харошиі / то 'кажут' коліс' стар'ийі 'луде ка'зали / ох йа'койе 'каже 'добре л'уд'а* (ГБ: 366); *і'гид'ко і с'л'акот' вс'орв'но пус'кали до 'хати так'і 'добр'і л'уд'а* (ГБ: 438). Паралелей до цієї лексеми, за нашими даними, в інших діалектах не виявлено.

Прикметник. У дослідженнях літературної лексики здебільшого відсутні приклади незмінних прикметників, лише іноді називають запозичені *бордо* і *хакі* [3: 374] та ще короткі форми прикметників, які «у сполученнях з усіма непрямими відмінками іменників <...> залишаються незмінними» [2: 74]. У побутовому мовленні такі короткі прикметники трапляються рідко, значно частіше у малих формах фольклору — прислів'ях, приказках та загадках: *бу'ли 'гетак'і 'луде / шо 'нат:о м'нига 'пол'а в іїх бу'ло / да 'їім с'ш'вит не вид'он був* (ГБ: 226); *пуш'ла вал'ачка в:иш'нев садоч'ок* (з пісні) (ГВП: 138); *брат соб'і рад' / а систра соб'і нис'ла* (НВ: 30); *хто скуп' / тої соби ни глуп* (НП: 45); *повин пен' голо'вен'* (відгадка: *галушки*) (НВ: 157); *кус'т'ан дири'віан черес 'гору с'вини гнав* (відгадка: *гребінець*) (НВ: 160).

Порівняйте назву релігійного свята *Чесного* прикметникового походження з наступною субстантивацією, що виникла внаслідок усічення компонентів словосполучення *Свято Воздвиження Чесного і Животворного Хреста Господнього* (27 вересня) > *Чесного: на Чесного гадін':а вила'зит' на дирéва* [СЗГ: 606].

У північнопідляських говірках широко знаних незмінний прикметник *байк'і* з такими значеннями 'хороший; пристойний; такий, що можливий; посередній', пор. приклади зі «Словника західнополіських говірок»: *Байк'і тайа д'івчина*. [А не кажут' байка?]. *Ни, дівчина байк'і; Ше байк'і здоров'я; С'ітого року картохлі байк'і* (СЗГ: 9). Засвідчено і похідний прикметник *байковати* 'посередній': *жіц'е билó байковате* (СЗГ: 9). В інших говіркових групах Західного Полісся цей прикметник невідомий.

Числівник. І. Вихованець указує на два незмінні числівники — *мало* і *чимало* [3: 374], зауважуючи, що всі кількісні відмінюються, а в *двісті* — *дев'ятсот* другий складник відмінюється як іменник [2: 74]. Але так було не завжди. І. Огієнко в першій половині двадцятих років минулого століття

зазначав: *двісті* «в Галичині *двіста*; звичайно не відмінюється, або р. в. *двохсот*» [7: 101], *п'ятсот* або *п'ятсот* «звичайно не відмінюється, або р. в. *п'ятисот*» [7: 331], *шістсот* або *шістсот* «частіше не відмінюється» [7: 465], *дев'ятсот* «або *дев'ятьсот*, звичайно не відмінюється, або має один р. в. — *дев'ятисот*» [7: 103], і лише про *триста* зазначено: «р. *трохсот*, д. *тромста́м*, ор. *тромаста́ми*; або частіше не змінюється: *не було триста душ, дав триста учням, поїхав з триста учнями*» [7: 411].

У говірковому мовленні теж усі складні числівники *п'ятдесят* — *вісімдесят* та *двісті* — *дев'ятсот*, а також *сорок*, *дев'яносто* і *сто* незмінні, пор.: *лед' до п'иди'с'ат дот'аг'нув; без д'в'іс'т'і тишча; із сто рубл'ами по'й'ихав у луцк; жи'ву на ши'с'от с пенсийі* та ін. Зауважимо і те, що відмінювання числівників в усному мовленні навіть для тих, хто добре володіє літературною мовою, становить значні труднощі, при цьому або їх змінюють за російським зразком, або вживають лише форму називного відмінка.

Займенник. Здебільшого кажуть про невідмінювані присвійні займенники *його*, *її*, *їх* [3: 374], хоч у діалектному мовленні трапляються й інші, насамперед короткі форми прикметникових займенників *всякий*, *кожний*, *жодний*, пор.: *на кол'ір і смак то'вариш ни вс'ак; ко'жен край ма'є св'її об'ичаї* (НВ: 42); *в чет'вер вже в молодого пере'жовини, ден' че'т'вер, ни жад'ен, но че'т'вер* (СЗГ: 151).

Незмінними виступають питально-відносні *ск'іки* || *ск'іко* || *к'іко* ‘скільки’ та вказівні *стік'і* || *стіко* ‘стільки’.

Не відмінюються й усечені займенники, що постали внаслідок апокопи, пор.: *чо ви бой'тес'а ми'не?; чо ти сика'єш тут коло мене?* (СЗГ: 610); *вз'ав вилка і прокол'ов її ногу* (ГВП: 106); *добру д'івку з сво си'ла ни випус'т'ат'* (НВ: 31); *в л'іси гу'де / а дудом ни'чо ни їде* (НВ: 40).

Незмінні дві лексеми, запозичені з польської мови, — *н'іц* ‘нічого’ і *л'ада* ‘будь-хто, будь-який’: *ни б'є, ни ла'є і н'іц не да'є* (НВ: 52); *а те'пер н'іц ни'ма'є — ни коро'вайа...* (СЗГ: 348); *а те'пер роди'ц'а — и не'ма не'ц* (СЗГ: 348); *до Йур'їа шоб бу'ло с'іна в л'ада дурн'а* (НВ: 16). Декілька слів про це останнє слово, яке І. Огієнко подав у формі *леда* з таким коментарем: «незмінне, часте в Галичині з *n. leda, lada*. <...> Цей *n.* на Великій Україні не вживається, тут: кожний, будь-який» [7: 211]. Зазначимо, що Леся Українка не цуралася цього слова, очевидно, давніше воно було більш уживане на нашій території, пор.:

З нагірного шпилья людині видко
простори вільні, та вона сама
прикована до площинки малої,
бо *леда* крок — і зірветься в безодню

[9 VI: 104].

Сього, либонь,
ти теж навчилася в свого пророка,
що жінка має право вимагати
розлучного листа за *леда*-слово?

[9 V: 179]

(написання *леда*-слово подаємо за виданням).

Якщо *лѣда* || *л'ада* майже повністю вийшло з народного вжитку, то *н'иц* ще активно функціонує в багатьох говірках, очевидно, в результаті мовленнєвої економності (*ниц* односкладове, а в його відповіднику *нічого* три склади).

Дієслово. Про незмінні дієслова в мовознавчих дослідженнях літературної мови не йдеться, але в говірках є одне усічення, яке не змінюється ні за особами та числами, ні за часами — це дієслово *хо* ‘хочу, хочеш, хоче, хочемо, хочете, хочуть’ і заперечення *не хо* (*я* || *ти* || *він* || *ми* || *ви* || *вони не хо*), крім нього зрідка трапляється *д'а* ‘дякую’. Порівняйте вживання в підляських говірках ще дієслова *пуда*: *Ти, д'івчино, пуда за мене?* — *Йак будиш брати, то пуда* (с. Полічна гм. Кліщель Підляського воєводства).

Як свідчить проаналізований матеріал, незмінними в літературній мові виступають лише іншомовні запозичення та жіночі прізвиська на приголосний та *-о*, тимчасом як у західнополіських говірках переважають давні лексеми власного творення, що зазнали усічення (апокопи) та «ска-м'яніння» переважно родового відмінка. Безперечно, західнополіські говірки не становлять винятку щодо наявності незмінних слів іменних частин мови, тому для їхнього виявлення потрібно більше фіксацій народного мовлення з усіх п'ятнадцяти українських діалектів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- ГБ — *Аркушин Г.* Голоси з Берестейщини (Тексти). — Луцьк, 2012. — 536 с. + електрон. опт. двосторон. диск (DVD).
 ГВП — *Аркушин Г.* Голоси з Волинського Полісся (Тексти). — Луцьк, 2010. — 542 с. + 2 електрон. опт. диски (DVD).
 ГП — *Аркушин Г.* Голоси з Підляшшя (Тексти). — Луцьк, 2007. — 536 с. + електрон. опт. диск (DVD).
 НВ — *Аркушин Г.* Сказав як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. — Люблін; Луцьк, 2003. — 177 с.
 СЗГ — *Аркушин Г.* Словник західнополіських говірок. — Вид. 2-ге переробл., випр. і доп. — Луцьк, 2016. — XXIV + 648 с.

1. *Бессараба И.В.* Матеріали для етнографії Сѣдлецкой губернії. — Санктпетербургъ, 1903. — 324 с.
2. *Вихованець І.Р.* Відмінювання // Українська мова : Енциклопедія. — К., 2000. — С. 73—74.
3. *Вихованець І.Р.* Незмінні слова // Українська мова : Енциклопедія. — К., 2000. — С. 374—375.
4. *Ганич І.Д., Олійник І.С.* Словник лінгвістичних термінів. — К. : Вища школа, 1985. — 360 с.
5. *Голоскевич Г.* Правописний словник. — Вид. дванадцяте. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1994. — 461 с.
6. *Історія української мови : Морфологія.* — К. : Наук. думка, 1978. — 540 с.
7. *Огієнко І.* Український стилістичний словник. — Вид. друге. — Вінніпег, 1978. — 496 с.
8. *Редько Ю.* Сучасні українські прізвиська. — К. : Наук. думка, 1966. — 216 с.
9. *Українка Леся.* Зібрання творів: У 12-и томах. — К. : Наук. думка, 1975—1979.
10. *Франко І.* Назвознавчі праці. — Вінніпег, 1957. — 80 с.

Статтю отримано 07.02.2017

Hryhoryi Arkushyn

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

UNCHANGEABLE WESTERN POLESIAN LEXEMES

The comparative analysis of unchangeable lexemes in the literary Ukrainian language and words used in Western Polesian Dialects has been conducted. The collections of texts, which contain the stories of native speakers from three dialect groups of Volyn Polesia, Brest Region and Podlasie, have been served as the source material for the research. Both in the literary and dialect language, all adverbs are unchangeable (not taking into account the formation of degrees of comparison); prepositions, particles, conjunctions and interjections also have been found to be unchangeable, and they represent almost the same number of lexemes in these two language systems, rare borrowings are among them. The results of the analysis enabled us to identify only a few common literary and dialect nouns — *ательє, фойє, пані, поні, таксі*; other unchangeable words that are borrowings turned out to be simply unnecessary in dialectal speech (for example, *амплуа, боа, імброльйо, какаду, Борнео, Пількомайо*). Some of the literary unchangeable words, which soon became dialects, have either a full declension paradigm, that is change according to all seven cases (*авто, кіно, радіо*), or flexions of one or two cases (*бюра, дена, за сільном*). The difference between the two language systems (literary and dialect) is in the fact that within the dialects, unchangeable words are not borrowings; these words have been used since time immemorial. In oral dialectal speech unchangeable lexemes have been found among all nominal parts of speech, cf.: nouns *ма, бра, сна, дорож, тилілі, шитькі*, adjectives *рад, глуп, скуп, косян, дерев'ян, вишнев*, numerals *до п'ятдесят, без двісті, більше шістсот*, pronouns *всяк, жоден, сво, ничо*; and they also occur among verbs — *хо, не хо, дя*, some of the lexemes being used only in the territory of Western Polesia (the noun *людя*, the adjective *б'айкі*). Of the two borrowings from the Polish language — *леда* and *ніц* — the former has almost gone out of use, while the latter is being actively used.

Undoubtedly, Western Polesian dialects are no exceptions regarding the presence of the unchangeable words which are nominal parts of speech; therefore more records of dialectal vocabulary usages of all fifteen Ukrainian dialects are necessary in order to identify them.

Keywords: *borrowing, unchangeable words, case paradigm, Western Polesian dialects, Volyn Polesia, Brest Region, Podlasie.*

Мовна мозаїка

ЛІСОСТЕП, АЛЕ МОНГОЛО-ТАТАРИ

Чому складні слова *лісо степ, глинопісок, залізобетон, льонолаван, торфогній* та ін. в українській мові пишемо разом, а *монголо-татари, угро-фіни, Австро-Угорщина* та ін. — через дефіс? А тому, що перші утворені з двох іменникових основ за допомогою сполучного голосного *о* і виражають єдине поняття, а в других цей сполучний голосний поєднав два самостійних іменники на означення окремих понять.

Катерина Городенська